Ninu Cremona u Kitbietu

Ġużè Chetcuti

> "Jiddispjaċini li jkolli ninfired mix-xogħol ta' l-'Għaqda' li fiha għext mill-bidu tal-ħajja tagħha u li fiha jiena ħdimt bil-qalb għall-ġid tagħha, xi mindaqqiet kontra l-interessi privati tiegħi ... nibqa' ngħożż u nżomm bħala l-iktar tifkira għażiża l-ħajja akkademika li jien għaddejt magħkom."

Dan m'hux kliem tiegħi. Din hi silta minn ittra li Ninu Cremona bagħat ftit qabel miet lill-Professur Ġużè Galea li dak iż-żmien kien President ta' l-"Akkademja tal-Malti".

Għex tabilħaqq għall-'Għaqda' mill-bidu tat-twaqqif tagħha fl-1920, sebgħin sena ilu. Insibuh ġà membru fl-ewwel Kunsill ta' l-"Għaqda tal-Kittieba tal-Malti" flimkien ma' pijunieri oħra tal-Malti bħal Ġużè Muscat Azzopardi, l-ewwel President ta' l-'Għaqda', Dun Karm, Ġanni Vassallo, u F.S. Caruana, l-ewwel segretarju ta' l-'Għaqda'. Iżda l-ħajra għall-kitba fi Cremona nsibuha minn qabel l-1920 kif tista' turina din in-nota bijografika: "L-ewwel ma tgħallimt naqra l-kartelluni tal-Kumpaniji tal-Proża Taljana f'Tuneż... meta kelli madwar sitt snin. Nistqarr li sakemm kelli mat-18-il sena qatt ma studjajt sewwa u ma nteressajtx ruħi fi studji ta' lingwi u xjenzi, ħlief fil-letteratura Taljana, li biha mindu kelli 17-il sena kont nikteb xi versi.

"Ix-xeħta tiegħi li nikkoltiva l-letteratura ta' lsien, hu x'inhu, tnisslet fija mill-istudju letterarju tat-Taljan u fih bdejt nedha minn mindu kont tifel fil-Kulleġġ tal-Ġiżwiti u fih komplejt iżjed nissaħħaħ is-Seminarju, imħajjar minn surmastrijiet tajba bħall-Professur Del Ricco u Dun Pawl Vella, u fuq kollox mill-poeżiji ta' Dun Karm Psaila li kien għallimni l-ewwel darba kif inkejjel il-versi.

"Sakemm kelli mat-28 sena qatt ma tħajjart nikteb bil-Malti ħlief xi ħaġa għall-palk li kien l-għaxqa tiegħi, u l-Malti tiegħi kien aktarx imħarbex bi kliem mexxej għall-aħħar u bla ebda kriterju grammatikali: ortografija fuq il-widna. Qatt ma kont ħassejt ġibda kbira għall-Malti sakemm ma sibtx min ħajjarni nikteb f'*Il-Ħabib*, ġurnal li fih kienu bdew jiktbu xi wħud mill-aħjar kittieba bit-Taljan, fosthom Cuschieri u Psaila.

"Kien Ġużè Muscat Azzopardi li ħajjarni nibgħatlu xi versi jew proża bil-Malti għal *Il-Ħabib* li tiegħu kien direttur. Ġużè Muscat Azzopardi kien jafni bħala poeta ċkejken ta' versi bit-Taljan. Bis-saħħa ta' l-inkoraġġiment li tani jien tħabbibt ma' Ġanni Vassallo li miegħu kont niddiskuti fuq

l-ortografija Maltija. *Il-Muftieħ tal-Kitba Maltija* (1902) tiegħu kien għalija bħal katekiżmu u fuqu tgħallimt l-ewwel regoli tal-kitba Maltija. Wara tħabbibt ukoll mal-mejjet Dr. Ġużè Micallef meta dan kien għadu student tal-liġi. Kien hu li nebbahni u ħajjarni biex nistudja l-Grammatika Għarbija u l-Lessiku Għarbi biex iżjed nitħarreġ fir-regoli grammatikali tal-Malti. Minn dak iż-żmien komplejt nikteb f'*Il-Ħabib* u nistudja fuq in-nisel ta' kliem Malti. Żewġ persunaġġi oħra li bil-kitba u pariri tagħhom jien imxejt fl-istudju tal-Malti kienu Napuljun Tagliaferro, studjuż tal-filoloġija u fonoloġija Maltija, u l-Professur Temi Zammit, prożatur ħelu u idjomatiku tal-Malti."

Malli twaqqfet l-"Għaqda tal-Kittieba tal-Malti" Cremona mill-ewwel medd spallejh għax-xogħol u ntafa' għal dak li dak iż-żmien kien l-aktar meħtieġ, jiġifieri s-sistema xjentifika, u fl-istess ħin prattika, ta' l-ortografija. Twaqqfet Kummissjoni u fdat ix-xogħol f'idejn Ninu Cremona u Ġanni Vassallo. Fl-1924 ħareġ *It-Tagħrif fuq il-Kitba Maltija*, iżda nistgħu ngħidu li f'dan ix-xogħol l-akbar mertu kien ta' Ninu Cremona, għax Vassallo kien ħalla kollox f'idejh.

Cremona ma waqafx hawn fil-ħidma tiegħu. Fuq il-bażi ġà mwaqqfa tat-*Tagħrif* tana xogħlijiet aktar mirquma u dettaljati meta ħareġ iż-żewġ kotba tiegħu *Tagħlim fuq il-Kitba Maltija*, kotba li għadhom sal-lum il-liġi ta' kull kitba bil-Malti. Kull min warajh ħareġ Grammatika Maltija, fosthom jien, mexa fuq ir-regoli sodi u xjentifiċi li għallem hu.

Il-Grammatika ta' Ninu Cremona hi kontribut mill-akbar biex l-ilsien Malti seta' jimxi 'l quddiem b'ortografija uniformi li bdiet tintuża fil-ġurnali kollha, rivisti, opuskoli u kotba, u fl-1934 ġiet magħrufa uffiċjalment.

Din storja li l-lum kulħadd jafha imma ma stajtx ma nsemmihiex għax hi l-ewwel ħolqa mill-iżjed importanti fil-katina twila ta' attivitajiet li tana Ninu Cremona. Fl-1925, jiġifieri sena wara li ħareġ it-*Tagħrif*, Cremona ħareġ fi ktejjeb *X'inhu l-Malti Safi*, taħdita li nqrat f'laqgħa ta' l-"Għaqda tal-Kittieba tal-Malti" fl-1 ta' Marzu 1925 f'Palazzo de la Salle. F'din it-taħdita Cremona bir-raġun kollu jmur favur l-argument li m'għandniex inwarrbu l-kliem romanz li daħal fil-Malti. Igħidilna: "Din illi kull ilsien jistagħna bi ħwejjeġ ta' ilsna oħra wisq iżjed għonja minnu, m'hix ħaġa li jagħmilha l-Malti biss. Kull ilsien kellu jagħmlu skond il-bżonn li ħass f'kull żmien tal-ġrajja tiegħu."

L-attivitajiet ta' Cremona jitqassmu f'diversi friegħi tal-letteratura: poeżija, proża storiko-xjentifika, lingwa, bijografiji u drammi, novelli, rumanz, studji kritiċi u studji dwar ir-relazzjonijiet etnografiċi tal-folklor narrattiv u leġġendarju ta' Malta u Għawdex.

Nieħdu l-ewwel il-poeżija ta' Cremona.

Fl-1932 Cremona ħareġ l-ewwel ktieb tiegħu ta' tletin poeżija *Weraq mar-Riħ* li kienu mxerrda f'rivisti u f'gurnali. Fih insibu l-ewwel poeżiji li kiteb: "Il-Għannej ta' Wara l-Bjut", "Dell il-Warrani", "Il-Qdumijiet Tagħna", "Ġewwa l-Belt u Barra l-Belt" u oħrajn. Fid-Daħla tal-ktieb Cremona jfisser ruħu hekk: "Semmejthom hekk dawn il-ftit għanjiet Maltin li jiena minn għoxrin sena 'l hawn ġie li ħarbixt, għaliex kif taraw huma bħal dawk il-ftit weraq ta' siġra f'art xagħrija mħarbtin u mxerrdin mill-irjieħ li ħabtu fuqha minn staġun ta' ħajja għal oħra, bħal weraq imżewqin biż-żmien li għadda minn fuqi u kemmex moħħi. Barra minn dan, dawn l-għanjiet huma mifrudin għal biċċa żmien sewwa minn tħawtil ieħor, li għalkemm kellu x'jaqsam ma' l-lsien Malti – ma' ġmielu u ma' senegħtu – kienet biċċa xogħol li rażżnitli l-ħeġġa tal-ħsieb u xejħitli qalbi qabel il-waqt."

Fl-1945 Cremona ħareġ l-antoloġija *Rand u Riħan*. Fiha jiġbor tnax-il poeżija li f'dawk li huma sentimenti, reqqa u sempliċità fl-espressjoni u fir-ritmu jisbqu lil dawk ta' *Weraq mar-Riħ*. Cremona jgħidilna: "Il-biċċa l-kbira ta' dawn il-versi huma dawk li nkitbu fiż-żerniq tal-fantasija ta' moħħi meta ridt nagħti lill-poeżija Maltija l-forma moderna tal-poeżija barranija u nifdi l-għanja Maltija mill-kantilena tar-rima ta' l-għana b'versi settenarji jew ottonarji."

Fil-poeżija ta' Cremona tinħass ħafna n-nota awtobijografika. Dan iwettqu f'ittra li bagħatli bin-noti u l-kummenti tal-poeżija *Weraq tal-Ħarifa*, poeżija b'metru liberu u b'rima mbewsa u mqabbża. Kitibli: "Fiha immaġinazzjonijiet allegoriċi u espressjonijiet ftit u xejn velati, iżda fihom kull waħda għandha xi episodju mill-ħajja tiegħi. Rapsodija ta' tifkiriet. Din il-poeżija ktibtha fil-Ħarifa ta' Ħajti, jiġifieri meta kont għoddni dieħel fi żmien li xagħri beda jiblieq; iġġib isem li jissimboleġġja dawk it-tifkiriet ta' żmien li għadda minn fuqi sa dak iż-żmien li ktibtha. Il-*Weraq tal-Ħarifa* jiffiguraw l-istess ġrajjiet awtobijografiċi li quddiem il-fantasija tiegħi narahom jidbielu u jaqgħu nixfin mis-siġra ta' ħajti l-imgħoddija."

Fl-1970 l-Università stampatlu *Mis-Siġra ta' Ħajti, Weraq mar-Riħ*. Dal-ktieb jiġbor 76 poeżija, uħud minnhom poeżiji taż-żewġ kotba l-oħra li ġà semmejt, oħrajn li kiteb tul it-30 sena li għaddew meta ġie biex joħroġ dan l-aħħar ktieb tiegħu ta' poeżiji. Xieraq intenni l-kliem tal-poeta nnifsu dwar dawn il-poeżiji: "Fil-versi tiegħi l-qarrej m'għandux isib ħaġ'oħra ħlief oriġinalità ta' stil, ideat mifrudin għal kollox fil-biċċa l-kbira minn dawk tal-klassiċiżmu u f'xi poeżiji mill-metrika tradizzjonali kif ukoll mil-lirika konvenzjonali bil-vers ottonarju kif insibuha dlonk fil-versi tas-Seklu Dsatax, għalkemm, bħala kapriċċ folkloristiku, f'dawn l-aħħar snin

tħajjart nagħti fis-suq tal-Muża Maltija xi xempji ta' xi għanjiet Maltin b'versi settenarji b'daqsxejn ta' riħa ta' sentimentaliżmu romantiku maħruq fuq l-artal ta' xjuħiti."

Hawn il-poeta qed jalludi għall-poeżiji bħalma huma "Teddy Boy", miktuba fl-1960, "Beatles" sunett miktub f'Ġunju 1968, u għanjiet li fihom jinħass is-sentimentaliżmu ta' mħabba li tfakkru f'żgħożitu.

Iżda qabel nagħlaq din il-fergħa tal-poeżija ma nistax inħalli barra l-prologu tad-dramm epiku-pastorali *Il-Fidwa tal-Bdiewa* li jien inqisu bħala biċċa xogħol maħduma b'sengħa artistika, imqanqla minn ispirazzjoni patrijottika u mimlija immaġinazzjoni poetika li teħodna ngħixu 'l bogħod ma' niesna ta' ħames mitt sena ilu fil-ferħ u fin-niket, fid-drawwiet u t-tradizzjonijiet tagħhom. Għalija dan il-prologu maħdum b'versi martelljani, b'rima mbewsa, jiġbor fih l-isbaħ poeżija li kiteb Cremona.

Dwar id-dramm klassiku, storiku-pastorali *Il-Fidwa tal-Bdiewa*, m'iniex se noqgħod nirrakkonta l-ġrajja u anqas m'għandi l-ħsieb nidħol fi studju kritiku, analitiku tiegħu. Ngħid biss li Cremona b'dan id-dramm qiegħed l-ewwel ġebla soda fil-pedament tal-letteratura drammatika ta' pajjiżna. L-awtur jagħtina interpretazzjoni ħajja tas-sentimenti ta' mħabba ta' poplu ċkejken lejn art twelidu u ta' mibegħda lejn l-egħdewwa li ħakmu u jassru lil Malta fiż-żminijiet fewdatarji.

"L-isem li tajt lil din il-ġrajja," igħidilna l-awtur, "huwa isem li qiegħed biex jagħti lemħa ta' dik il-ġrajja l-kbira li fiha l-iktar li ħadet sehem il-kotra ta' dawk in-nies tal-gżira li f'dak iż-żmien kienu aktarx nies tar-raba'. Huma li ħassew, huma li batew u meddew għonqhom għall-madmad tas-sidien u għat-tħarbit ta' l-għadu tal-baħar. Jiena, għalhekk, b'dan l-isem żgħir," iżid igħid l-awtur, "indawwar u nagħlaq ukoll ġewwa kwadru ċkejken l-isbaħ u l-aqwa bċejjeċ li juru f'din il-ġrajja x-xbieha tad-drawwiet, il-ħajja, il-qalb u l-ħila tal-Maltin ta' dak iż-żmien."

Xogħlijiet oħra tal-Palk li tana Cremona huma *Ecce Homo* (1952), Att Uniku, azzjoni fl-ewwel żminijiet ta' l-insara, *Samaritana*, Att Uniku, xena biblika ta' żmien Kristu, *Meta l-Mara tibqa' tmieri* (1958), Att Uniku, kummiedja soċjali, *Minn Betlehem għall-Kalvarju*, leġġenda biblika drammatizzata, u żewġ radjodrammi *Aqta' Jiesek li tarani* u *Il-Mina ta' l-Imħabba*, novella drammatizzata b'kummentarju narrattiv (meħuda minn *The Story of the Other Wise Man* ta' Henry van Dyke).

Dwar id-dramm *Ecce Homo* Cremona meta kitbu fisser ruħu hekk: "Bħal *Il-Fidwa tal-Bdiewa*, l-istil klassiku, id-djalogu narrattiv, il-frażjoloġija konvenzjonali, id-drawwiet ta' latmosfera pagana bl-antitesi tal-ħajja ta' l-ewwel insara jagħżlu dan id-dramm *Ecce Homo* mix-

xogħlijiet drammatiċi tal-lum li taw lill-Palk Malti t-Teatru Modern."

Baqa' nitkellem fuq ħafna mill-ħidma letterarja ta' Cremona, għax fi bniedem li ddedika ħajja ta' aktar minn erbgħin sena fir-rabta tiegħu ma' l-Akkademja tal-Malti u ma' l-iżvilupp ta' l-Ilsien u l-letteratura Maltija, hemm – biex ninqeda b'espressjoni metaforika – baħar xi tgħid.

Il-merti ta' Cremona jinfirxu aktar 'l hinn mill-kamp tal-poeżija, tal-grammatika, tal-lingwistika u tad-drammi. Il-ħin ma jippermettilix li nistħarreġ fit-tul kull fergħa minnhom. Għal dawk li huma xogħlijiet ta' proża Cremona tana bijografiji, novelli, rumanzett ta' 70 paġna *Ktajjen Maqtugħa*, saġġi, ħafna minnhom dehru f'editorjali f'*Il-Malti*, u studji bbażati fuq l-iżvilupp letterarju, artistiku u soċjali u fuq ambjent u mkejjen lokali bħal "L-Ospizju tal-Furjana", "Għawdex fi Ċkuniti", "Ħal Tarxien f'Żgħożiti", "Monumenti f'Ġonna Pubbliċi". Tana studji dwar il-proża u l-poeżija fil-letteratura Maltija, it-traduzzjonijiet tal-Bibbja bil-Malti, l-arti drammatika f'Malta, il-letteratura Maltija fir-Radju, u r-rabta li hemm bejn il-folklor u l-Ilsien Malti – materji ta' interess storiku u lingwistiku.

Fir-rumanz *Ktajjen Maqtugħa* jagħtina mera ta' ħajja realistika fil-bidu tas-seklu Għoxrin: familja mfarrka, il-missier mifrud minn martu u minn bintha, martu min-naħa l-oħra mifruda minn bintha. Ta' min hi l-ħtija? Tiegħu li ħalla s-saħna tad-demm tegħelbu u ma ssabbarx u ma għadirx? ... Tagħha li għal darba tnejn taqa' għall-ħajja taż-żina u tal-lussu? ... Minn hawn joħroġ il-messaġġ illi l-għada li titrabba fiha l-kefen biss ineħħiha. Fir-rumanz jinħass ħafna s-sentimentaliżmu, jagħti deskrizzjonijiet ta' kwadri naturali u juri maturità u esperjenza umana.

Fost l-aħjar novelli li kiteb Cremona nsemmi "Stedina f'Raħal", "L-Ibleh taż-Żenqa t-Twila", "Wara Sidu sal-Mewt", "Hekk kien Miktub". L-ingredjenti prinċipali li wieħed jinnota f'dawn in-novelli huma: naturalezza ta' karattri u ta' ambjent, sens ta' osservazzjoni, ċarezza fl-idjoma, djalogar naturali.

Kieku kelli nibqa' ngħid x'kiteb Cremona, kieku neħtieġ wisq aktar ħin. Iżda ma nistax inħalli barra kapolavur tiegħu li juri reqqa fl-istudju u r-riċerka, il-bijografija dokumentata ta' *Mikiel Anton Vassalli u Żminijietu*. L-ewwel ma bdiet tidher f'*Il-Malti*, imbagħad inġabret fi ktieb fl-1937. Fl-1940 May Butcher għamlet traduzzjoni tagħha bl-Ingliż *Vassalli and his Times*.

Il-ħajja ta' Vassalli, Cremona jiddeskriviha bid-dettalji ta' dokumenti li, fi kliem Cremona nnifsu, "wara bosta tiftix, tgħarbil, tisfiq ta' wiċċ u xi nefqa wkoll, irnexxieli bit-taħdit nikxef u ndabbar xi dokumenti, u fuqhom ngħaqqad xi bċejjeċ ta' ħajtu."

Wara din il-bijografija Cremona tana bijografiji oħra ta' nies prominenti: Ġan Franġisk Bonamico, Ġ.P. Agius de Soldanis, Temi Zammit, Ġanni Vassallo, Napuljun Tagliaferro, E.B. Vella, l-avukat Carmelo Mifsud Bonnici (il-Gross), Ninu Muscat Fenech, in-nutar Carlo Micallef de Caro, Rikard Mifsud Bonnici, Rużar Briffa, Ġużè Muscat Azzopardi, John Hookham Frere, Preca bħala filologu u Patri Anastasju Cuschieri, O.C.

Mhux għalxejn l-Università tagħna bħala l-ogħla awtorità kulturali u akkademika ta' Malta onoratu fl-1963 bit-titlu tad-Dottorat tal-Letteratura (Honoris Causa), u fis-sena 1947 ngħata l-Midalja tad-Deheb, il-Premju Ġużè Muscat Azzopardi, għall-ħidma twila u fejjieda li għamel fil-qasam filoloġiku u lingwistiku u għax-xogħol intellettwali fil-għalqa tal-Malti li jinfirex tul il-medda kollha tal-kitba, poeżija, drammi u proża, u ta' l-istudju tal-Malti.

Is-Sinjorina Karmen Mikallef Buħaġar (Membru Onorarju ta' l-Akkademja tal-Malti) tgħix Londra, fl-Ingilterra. Għandha għożża kbira għall-Ilsien Malti, u kull meta tiġi żżurna turi dan anki bi tqegħid ta' kuruni quddiem monumenti ta' awturi Maltin, speċjalment dawk ta' Dun Karm. F'dan ir-ritratt Karmen tidher flimkien mas-Sur Pawlu Mizzi (Direttur ta' Klabb Kotba Maltin) wara li qiegħdet kuruna quddiem il-monument ta' Ninu Cremona, fir-Rabat, Għawdex.